

Yulia Nikolova

(Bulgaria, Paisii Hilendarski University of Plovdiv)

Bay Ganyo, Jireček, Aleko and Ivan Shishmanov (Cultural Memory and Intertextual Connections in Aleko's *Bay Ganyo*)

Abstract: While generally acknowledging the intertextual and cultural influences in Aleko Konstantinov's work, this study focuses specifically on the story *Bay Ganyo at Jireček's* and the ways it traces the skillful interweaving of various facts, allusions, and narratives.

Keywords: Konstantin Jireček, Josef Jireček, *Slavyanin* magazine, Petar Stanchev, Marko Balabanov, mystification, intertextuality, cultural memory

Юлия Николова

(България, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“)

Бай Ганьо, Иречек, Алеко и Иван Шишманов (културна памет и междутекстови връзки в Алековия „Бай Ганьо“)

Връщането към „Бай Ганьо“ и идеята за търсене на междутекстови връзки в него напомня мазохистичен литературен бумеранг или опит да се припомни ехото на казани вече неща от „век на век“ и от конференция на конференция. Още в прогимназиалния курс учителката започва анализа на Алековата книга с това, че Бай Ганьо, захвърляйки агарянския ямурлук, е наметнал белгийската мантия, т. е. намеква се за текст извън текста... и т.н. Да не говорим за коментарите около „Бай Ганьо прави избори“, където, като доказателствен материал за написаното се цитират примери от личното битие на автора, статии и материали, публикувани в периодиката, особено във в. „Знаме“ и т.н. От своя страна „Бай Ганьо прави избори“ е в непрекъснат диалог с останалите разкази от сборника, не само на ниво словесен текст, а и чрез разказваческия маниер на Алеко, напомнящ рамковия тип повествование. Това подсказва, че на стилистично и композиционно равнище могат да се търсят и други интересни интертекстови алюзии, предизвикващи разноречиви мнения за същността на творбите и жанра им. Тази игра на дочитане на казаното чрез асоциативни връзки, може да се види и в начина на представяне и отпечатване на Алековите текстове. Така напр. през 1894 г., в сп. „Мисъл“ се публикуват отделни творби от бъдещия цикъл „Бай Ганьо тръгна по Европа“, които не са поставени под това заглавие. През 1895 г. споменатите творби, както и останалите, които третираят сходни въпроси с общ персонаж Бай Ганьо, са циклирани и излизат в книга под общото заглавие. „Бай Ганьо. Невероятни разкази за един съвременен българин. Алеко Константинов“. Заглавието, подзаглавието и свързаното с тях име на автора чрез провокативното „пише“ носят своите убедителни, но и многоречиви послания. Името на автора, разколебано чрез пояснението „пише“, т.е. записва това, което е „видено и чуто“ (при Вазов), вече е и явен намек-отпратка към устна разказваческа традиция, към вид сказовост.

В този смисъл, дори и само един разказ като „Бай Ганьо у Иречека“ удивлява с преплитането на множество междутекстови връзки, където дори членуването собствено име в заглавието (ИречекА) вече въвежда алюзията за позната личност, за нещо вече говорено, казано.

Гостуването на Бай Ганьо у Иречек (интересна среща между фикционален образ и конкретно историческо лице), както разказва Алековият текст, е предшествано от изготвянето на подходяща стратегия от героя. Бай Ганьо премисля няколко важни стъпки по пътя към „припознаването“ – от една добре премерена идея за национална симпатия, през мнимо столично съжителство, до омаскаряване, в което няма как да не сме равни и близки:

Мисли си Бай Ганьо, от кого да узнае де живее Иречек, нашият историограф. Иречек е живял в България, обича българите, ще иде Бай Ганьо у него: „Добър ден“ – „Дал бог добро“ – и може да го покани в къщата си; защо да си дава паричките по хотели?“ После на помощ ще дойде фамилиарното: „Вий нали бяхте министър в София?“, „Е, и аз съм оттам“. Вратата вече трябва да е отворена. Но когато едва отроненото „Да“ му подсказва, че е близо до провал, то той смело бръква в казана с катрана: „Помниш ли статията във вестник „Славянин“?“ [...] Ей, че те бяха нацапали! Ама ти си гледай кефа, хич да не те е еня! Аз колко съм те хвалил!... Те викат Иречек такъв, Иречек онакъв. Да ме прощавате – викам, не е тъй“. (Константинов/Konstantinov 2012: 51–52)¹

От размислите на Алековия герой читателят остава с убеждението, че Бай Ганьо е съвсем наясно кой е Иречек – „нашият историограф“.

Всъщност „История на българите“ на Иречек остава почти неизвестна (писана през 1876 г., тя не е преведена дори, когато Иречек е в България – 1879/1884 г., а едва две години след заминаването му)². Парадоксалното е, че за широката публика и до днес познанията за историята на Иречек се базират само на Алековата реплика „нашият историограф“. Да не говорим, че не е и четена (не се споменава в каноничния общообразователен летопис на българските историографии). На всичко отгоре, дори и капацитети като Марко Балабанов се осмеляват да споменават на ухо, че тая история не е на Константин Иречек, а на баща му – Йозеф (факт, който Иречек е документирал в дневника си).

По времето, когато чешкият професор е в България, Алеко Константинов е във отечеството си – ученик в Николаев, а след това и студент в Новорусийския университет в Одеса. Завръща се година след заминаването на Иречек. И чак тогава – през 1885 г., се озовава в София.

С една дума – Бай Ганьо притежава изключителна осведоменост, която за автора Алеко Константинов би могла да бъде само косвена и то от по-късен период.

В разговора с Иречек Бай Ганьо припомня точно определен пасквил във в. „Славянин“ („Помниш ли статията във вестник „Славянин“?“... Ей, че те бяха нацапали“ (Константинов/Konstantinov 2012: 51–52)³). Описано е действително събитие, станало през март-април 1884 г., на което Алеко не би могъл да бъде свидетел и не би могъл да го познава в такива детайли.

В разказа има още един конкретен биографичен факт, пораждащ читателска усмивка. Бай Ганьо, в опита си да склони Иречек да му стане гид при продажбата на розово масло, щедро заявява:

¹ Пак там – във фототипното изд. от 1895 г., с. 39.

² „История на българите“ е издадена най-напред на чешки и на немски език. След това излиза на руски език (два самостоятелни превода) и се допълва с данни от проф. М. Дринов и др. Първият превод на български език е направен през 1886 г. в Търново, а вторият е едва през 1929 г.

³ Във фототипното изд. от 1895 г., с. 40–41.

Аз ще дам и на госпожата (тука ли е тя?) един мускал масло. Познавам я и нея, как не. (Иречек не може да се начуди за коя госпожа е думата).⁴ (Константинов/Konstantinov 2012: 53)

В разказа са представени сестрата и майката на Иречек, което е и изричен намек за липса на „госпожа“, т.е. съпруга на Иречек. Репликата, предизвикала неловкост у Иречека, не е само доизвайване безпardonността на Бай Ганьо. Тя също е алюзия с конкретни ситуации от времето на пребиваването на Иречек в България, които трудно биха могли директно да достигнат до ухото на студента по право в Новорусийския университет.

**

Прави впечатление, че при анализ на Алековия текст, обикновено не се отделя специално внимание на вестник „Славянин“. Дори някои изследователи смятат, че не става дума за определен журналистически лист, а за съзнателно заиграване с темата „славянство“ (българи, чехи). (Константинов/Konstantinov 1980: 269)⁵.

„Славянин“ е вестник с либерален уклон. Издаван в Русе. Негов редактор е Петър Станчев. Известно време същият е народен представител. В дневника си Иречек посочва, че са се виждали в София и се изненадва, че редакторът не помни как изглежда той – чешкият професор.

Макар че в „Бай Ганьо у Иречека“ се наемква за определена статия, то във в. „Славянин“ има не само един сатирично-критически материал. Битката между Иречек и екипа на вестника се води дълги години – от 1881 до 1884 г.

На 16 февр. 1881 Иречек е записал в дневника си: „Славянин“ лае против министерството на просветата... с порция големи глупости“ (Иречек/Irechek 1995: 313). В началото на април, същата година, учители от Дупница, изключили шест ученика, заради дописка в посочения вестник, се появяват в София в Министерството на просвещението: „Дойдоха тук, каят се, разбрали, че ние сме тяхното началство, а не „Славянин“ (Иречек/Irechek 1995, т. I: 333). Личните нападки срещу Иречек се засилват през 1884 г. В брой 102 на вестника (от 10 март с.г.), преписано в дневника на Иречек, е направено следното съобщение:

Славният Иречек, който беше намерил в нас тлъст кокал, като старна [страна, б.м.], определена да се гоят чужденците, щял да напусне Княжеството и да замине за Париж. Добър му път. (Иречек/Irechek 1995, II: 477)

„Славянин“ продължава да помества материали срещу Иречек до неговото заминаване. И Иречек е записал в дневника:

9/21 април 1884.... „Славянин“ страшно ме псува, ядосан главно от „Марица“, в статия пълна с глупости. Павианите и мандрилите, когато са ранени, се пос... и хвърлят л... си с четирите си ръце върху неприятеля (пак там: 492);

1 май/19 април 1884.... „Славянин“ страшно дрънка за мене. Изригвал огън и пламък. Не го чета (пак там: 497);

3 май/21 апр. 1884... „Славянин“ пише, че българската история я написал баща ми и я дал да се отпечата от мое име, та по този начин съм излъгал професорите и съм станал доктор [...] друга анонимна дописка от Сливен си прилича с първата по глупостите. Излиза, че съм носил златни очила (!), че собствено съм искал да остана тук, че съм отравял българската литература с реферата си за Вазовия „Кът на Стара планина“ (!)...(пак там: 501);

⁴ Във фототипното с. 41.

⁵ Тихомир Тихов, редактор на тома, дава сведения за вестника и отпечатва споменатата статия.

11 май/29 април 1884... Много човечета тук предполагат, че нападките на „Славянин“ са ми направили кой знае какво впечатление! Мислят, че западнякът има такава почит към всичко печатно, както тукашната интелигенция, едва се излупила от яйцето на безкнижието и неграмотността (пак там: 505);

май (15/16?) 1884... „Славянин“ още не е замлъкнал. „Такива пришелци, узупатори, лакеи, като Иречека, които нахълтаха в нашето отечество, и земат даром хиляди лева, без да имаме от тях ни най-малка ползица, освен дето се гоят от гърбът ни, но още ни тласкат насам-нататък, като си напълнят джобовете от потта (хубаво бисмърдяло!) на народа ни, захващат да се подиграват с българите.“;

„Уморазстроений д-р Иречек“; „Пръждама ти главата, върви си, от гдето си дошъл, за да се отгърве отечеството ни от един такъв хармоедец като вас, който даром зема от държавното ни съкровище 10000 лева“ Sic „Славянин“, Русчук, 28 април бр. 121“ (пак там: 509).

От многобройните нападки в „Бай Ганьо у Иречека“ се визира само една. Но посочената статия всъщност е мистификация, сътворена от самия Константин Иречек. В редакторските бележки на Събраните съчинения на Алеко Константинов⁶ този факт е отбелязан, но редакторът е счел за нужно да съкрати дългия Иречек-текст и е отрязал част от него, включително името и реакциите на бъдещия проф. Ив. Шишманов, тогава начинаещ служител в Министерството на просвещението, станал свидетел на историята около написването и публикуването ѝ. В „Български дневник“ Иречек разказва:

9 април, сряда (1884). Голям шум направих с нечуваната мистификация в русчушккия „Славянин“ като отплата за статиите на еврейчето Ронже⁷ и други. В петък сутринта му изпратих дописка против себе си и вече във вторник сутринта, тъкмо на 1 април по западния календар, излезе. Вацов в сряда вечерта ми телеграфира от Варна, че дописката е напечатана. В четвъртък съобщих за това в държавната печатница на Киркова, в присъствието на младия Шишманов, комуто изобщо цялата тази работа създаде голямо удоволствие [разр. ЮН], и на Никитова. В петък сутринта пощата беше почти обсадена, всички чакаха „Славянин“. Из канцелариите почти нищо не вършеха, а само се смееха, най-много в просвещението. В кафенетата много смях; четеше се и по улиците. „Славянин“ бе съвършено изпродаден. В Славянска беседа вечерта чехи и българи половин час не могли да дойдат на себе си от хомеровски смях. Цели три дни не се говореше за нищо друго. Че дописката е от мене, скоро се разнесе. Хората се смееха от далече, щом ме видеха, питайки ме где е цилиндърът, где са очилата, где е „пайтонът“? Старият Цанков сияеше от радост как съм се отплатил на Станчева; nota bene: Станчев като народен представител през 1880 г. ме е виждал не веднъж. Каравелов го обхвана ужас от моралната нищета на българските публицисти, печатат каквото получат, па ако ще да бъде от когото и да било. Станчев наистина не е друго освен литературен циганин, вехтошар (chiffonier), и неговият вестник е цял кош за непотребни книжа. Ето дописката:

„Славянин“, бр. 106, 20 март. Дописката е първа с големи букви: София, 15 март 1883 (sic) Г-не редакторе! Славния „Иречек“ наистина си отива! Вий вече му пожелахте добър път, и ние му го желаем от все сърце. Е да бяхте го гледали и изучавали от по-близо! Ще ви го опиша, да го знаят и вашите читатели. Едно човече низко и

⁶ Вж. Константинов 1980, т. I, бел. на Тихомир Тихов.

⁷ Унгарец, пристигнал в България след Освобождението с претенции да учителства, но не владее езика и няма нужния образователен ценз. Иречек се сблъсква няколкократно с него като главен секретар и министър на просвещението. Същият му отмъщава чрез дописки във в. „Славянин“.

дебело; космите и брадата непрестанно променява, та се бръсне и се „фризира“ по нови моди. Понякога си туря и наочила (цвикър)⁸ да изгледа по-учен. Никога не се разхожда пеш; сякаш се е родил в пайтон. От заранта до вечерта кисне в кафенето и там мъдрува и политиканства, защото знае доста добре български. Той все ходи с един висок като кула цилиндър, за да се познае отдалеко, че е „Европеец“. Страшно обича кокала си и паричките. Живее в една прекрасно наредена къща на Нишкия път, обкръжен с един салтанат от многобройни слуги и кавази⁹. Познанията му, според мнението на вещи хора, не струват за нищо, освен че е чел тук-таме нещичко и го продава на ония, които не разбират много. Сега този скъпоценен господин ни оставя!! Ала каква майстория! Разпръснал слух, че е повикан като професор на пражский университет и добрите хора се зачудиха, каква блестяща кариера направил и къде чак му е мястото между учените людие – в най-първата категория! Но всичко това е лъжа, чиста лъжа. За професор съвсем не го бива, защото нищо не знае; той не знае нито да говори, както е познато на всичките ученици на Софийската класическа гимназия. Той си отива, струва ми се, в Египет, гдето се събират всевъзможни птици от Англичанете, защото вижда, че времената се променят и че сега вее други вятър, та че може и неговата тайна да се издаде. Той няма нищо общо с чешките Иречковци, които си седят спокойно в къщи и пишат своите съчинения. Неговото собствено име е (сполучихме да издириме и тази тайна) Валентин Попович и той е родом нейде от Сърбия, Босна, Далмация или тия там предели, за които обича май много да приказва. Като такъв говори много езици, особено френски (немски хортува съвсем слабо и криво) и преди няколко години сполучил да убеди, струва ми се във Виена, някой български дипломат, който настоял да се повика такъв един превъзходен човек със славно име в Княжеството със всевъзможни улеснения. Че не е чех това го знаят тукашните чехи всички, но говори чешки, макар и слабо. И тъй нашата горка държавица е станала зрелище на един съвсем страшен безпримерен маскарлък! Незнанов.“

В дневника си Иречек отбелязва, че чете статията-пародия на свои познати, преди да я изпрати, но те са убедени, че тя няма да бъде отпечатана („Железкович, Златарски, Генчев, на които по-рано четох тази дописка, твърдяха, че не е възможно Станчев да напечата такова съвършено пирамидално нещо. И при все това стана. Целият разход беше 15 ст. за порто и разсмах половин България. Съжалявам, че не казах, че си боядисвам косите и пр.; той ще ще да напечата всичко дословно“ (Иречек/Irechek 1995, II: 485).

След появата на статията-мистификация в няколко вестника излизат материали в защита на Иречек, но като цяло българската преса се чувства обидена от направената шега.

Що се отнася до епизода с фамилиарното предложение на Бай Ганьо да подари един мускал розово масло на „госпожата“ („Аз ще дам и на госпожата (тука ли е тя ?) един мускал масло“), а Иречек недоумява за коя „госпожа“ става дума, то той има своята дълга устна размисъл на софийски терен. В следосвобожденска България ергенското битие на Иречек е твърде одумвано. Правят се опити за женитбата му чрез умело избраното му място за квартиране (при майката и неомъжената тогава сестра на Спас Константинович). Освен това – макар и несподелена – на всички е известна симпатията на Иречек към чаровната директорка на девическата гимназия в София г-ца Клотида Цветишич. В последните страници от дневника си, вече в Прага, Иречек е отбелязал:

⁸ Наочила, цвикър – ?пенсне, ?монокъл.

⁹ Кавази [гавази] – телохранители.

На 16, в четвъртък [окт. 1884] стояло във вестниците (Politik) че тези дни щял съм да се женя в Загреб. Новината била вземана от Agramer Zeitung, а там дошла от новия Безеншеков софийски вестник „Balkanpost“, орган на простак.

Въпреки грубата словесна реакция, Иречек много внимателно е изрязал и залепил в дневника си вестникарското съобщение:

Научаваме, че г-ца Кл. Цветишич, директорица на тукашната девическа гимназия, и г-н д-р К. Иречек са сгодени. Г-ца Цветишич е, тъй да се каже, основателката на най-доброто наше девическо училище. Нейните заслуги по училищното дело у нас не остават много назад от заслугите на г-на Иречек по нашата История. Ние поздравяваме от сърце новосгодените и надяваме се, че техните симпатии към България ще се уякчават се повече и повече, като се сещат, че в нашата столица са се запознали. Г-н Иречек замина тая заран рано по 7 [часа].

Иречек се жени 29 години по-късно, към края на живота си. Интересно, че проф. Иван Шишманов му изпраща поздравително писмо, но то е изпълнено и с любопитство – моли да му бъде изпратена фотография на „госпожата“. Иречек обяснява, че тя не се занимава с обществена или научна работа, добра домакиня е. Но пише, че е изненадан, че никъде не се вдига в Европа такъв шум за неговата женитба, както в България.

**

Когато в библиотеката на един 30-хиляден град преди години потърсих съчиненията на Иречек, оказа се, че всички съвременни издания от последните десетилетия съществуват, но не са ползвани от читателите. В замяна на това почти всеки знаеше кой е Иречек: „А-а, она ли, у когото Бай Ганьо е ходил на гости?“.

За широката аудитория „престижната връзка“ с Иречек („познаваме го и него, как не“) е свързана с познаването и припознаването чрез Алековото творчество. По-начетените ще споменат, че е чех, че е български историограф, че не е бил женен („май сгоден, но побягнал“ – пикантериите се помнят) и толкова. За останалото да му мислят редакторите от типа на Тихомир Тихов, подготвил обстояните бележки към изданието на „Бай Ганьо“ от четиритомните Събрани съчинения на Алеко Константинов (1980 г.).

Очевидно е, че формирането на културна памет неминуемо се свързва с въпроса за междутекстовите взаимоотношения, но често трансформирани на сказово равнище. Затова синхронното задълбочено и аналитично изследване на конкретни имена, събития и факти би трябвало да е обвързано с познаването и на видовете взаимоотношения, изградили симбиозата между културна и историческа памет.

А междутекстовите връзки в Алековото творчество са неповторима игра не само във и чрез видимия хоризонтално-времеви и съдържателен пласт, но и чрез различни дълбинни равнища. Много често в един и същи отрязък стъпаловидно се очертават различни по тип културни и текстови асоциации. Така например заложените и осъзнати от автора представи за етнопсихологическите особености на българския читател, за неговото познание и нагласа към определена моделираност на текста (стилистична, жанрова, тематична и др.), се свързва с познания, или събития, съхранени от по-тесен кръг интелектуалци. В случая споменатите епизоди от „Бай Ганьо у Иречека“ са обвързани с тясното приятелство между Иван Шишманов и Алеко Константинов (преразказани му от първия). Съпоставките между документите могат да го потвърдят. Освен това – ученикът и студентът Алеко Константинов, много по-рано от останалия кръг български интелектуалци, се запознава в Иречековата история за българите. Само две години след излизането ѝ (и осем години преди българския ѝ превод) тя претърпява през 1878 г. две различ-

ни издания на руски език. Едното е в Одеса, на проф. Браун и В. Н. Палаузов, като последният вмъква свои допълнения и такива на проф. М. Дринов, които Иречек одобрява. Другото издание е на проф. Яковлев, излязло във Варшава.

С други думи – зад игривостта на този толкова обикновен и лековат наглед очерк „Бай Ганьо на гости у Иречека“, откриваме, че са заложени разностранни връзки, пази-тели на различни типове културна памет. А същевременно – самата творба започва да играе ролята на памет и междутекстова връзка с миналите събития и факти.

ЛИТЕРАТУРА

- Иречек 1995: *Иречек, К.* Български дневник. Т. I и II. София: БАН, [Фототипно изд.] (Irechek 1995: *Irechek, K.* Balgarski dnevnik. T. I-II. Sofia: BAN, [Fototipno izd.]).
- Константинов 1980: *Константинов, А.* Събрани съчинения в четири тома. Т. I. София: Български писател (Konstantinov 1980: *Konstantinov, A.* Sabrani sachineniya v chetiri toma. T. I. Sofia: Balgarski pisatel).
- Константинов 2012: *Константинов, А.* Бай Ганьо. Изд. Абагар (Konstantinov 2012: *Konstantinov, A.* Bay Ganyo. Izd. Abagar).